

Завісько Н. З.

*Львівська національна музична академія
ім. М. Лисенка*

ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНСЬКИХ КОМПОЗИТОРІВ І ЙОГО ЗВ'ЯЗОК З КОРДОЦЕНТРИЗМОМ (НА ПРИКЛАДІ ПОСТАТІ СТАНІСЛАВА ЛЮДКЕВИЧА)

Анотація. У статті особливості творчого процесу українських композиторів розглядається в аспекті впливу «філософії серця» на загальний розвиток музичного мистецтва.

Ключові слова: творчий процес, кордоцентризм, С. Людкевич.

Аннотация. Зависко Н. Особенности творческого процесса украинских композиторов и его связь с кордоцентризмом (на примере фигуры Станислава Людкевича). В статье особенности творческого процесса украинских композиторов рассматриваются в аспекте влияния «философии сердца» на общее развитие музыкального искусства.

Ключевые слова: творческий процесс, кордоцентризм, С. Людкевич.

Annotation. Zavisko N. Features of the creative process by Ukrainian composers and its relationship to "Philosophy of Heart" (for example Stanislaw Lyudkevich). The peculiarities of the creative process by Ukrainian composers considered in terms of the impact of "the philosophy of the heart" to the overall development of musical art.

Key words: creative process, cordocentrism, S. Ljudkevych.

Постановка проблеми, аналіз останніх досліджень. Питання сутності композиторського інсайту завжди залишаються актуальними протягом всієї історії розвитку музичного мистецтва. Звідки композитор черпає свої ідеї, як вони знаходять своє втілення, яка формула створення шедевр – ці питання й досі залишаються відкритими, посилюючи інтерес до таїнств творчого процесу. Дана стаття також не претендує на повне розкриття даної проблеми, проте автор спробує представити її розв'язання в одному з аспектів української етнофілософії – кордоцентризму.

«Філософія серця» (або кордоцентризм) – одна з найгрунтовніших філософських течій, що вплинула на значну кількість аспектів у формуванні самобутності української культури. Її основний постулат – надання керуючої ролі серцю як духовного, морального, творчого потенціалу кожної людини. Існує багато роздумів, на якому ж ґрунті утворилась дана філософія, хто є її першовідтворювачем. Адже, розглядають кордоцентризм і як фактор впливу ідеалістичної філософії, що своїм корінням тягнеться ще від Сократа, і як результат низки культурно-історичних подій (зокрема, часто «філософія серця» «бере свій початок» з діяльності Григорія Сковороди). Проте, для нас кордоцентризм – більш глобальніше і масштабніше поняття, що утворилося на фоні ментальних особливостей українського етносу і знайшло своє відображення як у психології народу, так і в творчості її представників. Таким чином, основна мета даної статті – прослідкувати (з урахуванням особливості ментальності українського етносу) значення «філософії серця» для українських композиторів на прикладі одного з найяскравіших діячів української музичної культури – Станіслава Людкевича.

В цьому нам допоможуть праці, присвячені, перш за все, українській етнопсихології: статті О. Кульчицького, І. Старовойта, С. Ярмуса, І. Мірчука; дослідження особливостей творчого процесу, авторами яких є В. Роменець, М. Тараканова; окрему групу праць, використаних в статті, складають дослідження, присвячені аналізу поняття «філософії серця». Серед них, праці І. Бичко, К. Дубровіної, Т. Закидальського, Н. Кохан, І. Романюк, І. звичайно ж, праці, що дозволять на краще і глибше пізнати суть творчої особистості Станіслава Людкевича. Це книги М. Антоновича, М. Загайкевича, М. Корольюк, А. Кос-Анатольського, С. Павлишин, а також спогади сучасників композитора.

Результати дослідження. Доцільно розпочати з загального визначення ментальності українського етносу. Так, українці – інтроверти, тобто занурені у свій внутрішній світ, перейняті духовними пошуками, думками. Тому й культура українського народу в цілому є інтровертною, де духовно-моральні теми та естетика творчості переважають над раціонально-технічним процесом, що притаманно для творців інших національностей, які весь свій інтерес переважно спрямовують на зовнішній світ, нівелюючи порухи внутрішнього «я». Звідси

Надійшла до редакції 23.03.2011

впливає і естетична чутливість українського етносу, неприйняття схематичного відтворення світу. Відтак, провідною ознакою українця стає кордоцентричність – централізація всіх порухів душі і тіла в серці, емоційне сприйняття зовнішнього світу, інтуїтивне відтворення внутрішнього світу.

Даний інтуїтивний тип творчості притаманний більшості мистців загалом. Докладніше цей процес описав П. Чайковський в одному з своїх листів до Надії фон-Мекк: «... Зазвичай раптово, найбільш несподіваним чином, з'являється зерно майбутнього твору. Якщо ґрунт сприятливий, тобто якщо є прихильність до роботи, це зерно з неймовірною силою і швидкістю пускає корені, показується з землі, пускає стебло, листя, гілочки і, зрештою, квіти... Вся складність полягає в тому, щоб появилось зерно і щоб воно потрапило в сприятливі умови. Все інше робиться само собою. Даремно я б намагався виразити вам словами все безмірне блаженство того почуття, яке охоплює мене, коли появилася головна думка і коли вона починає розростатися у відповідну форму. Забуваєш все, робишся немов божевільний, все в середині тремтить і б'ється, як тільки встигаєш накреслити ескізи, одна думка підганяє іншу... Необхідно лише одне: щоб головна думка і загальні контури всіх окремих частин з'явилися б не шляхом пошуку, а самі собою, як наслідок тої надреальної, недосяжної і ніким не поясненої сили, яка називається натхненням...» (лист до Н. фон-Мекк від 17.02.1878) [9,22-24]

Українській композиторитакож надавали перевагу імпульсивному типу творчості. Спонтанне мистецьке дійство, що проголошується в кордоцентризмі, тобто життя за принципом «душевних порухів», часто трактується мистцями як безпосередній голос серця. На доказ даного тезису можна навести висловлювання Віктора Косенка: «... відчуваю свою музику як продукт душевних переживань, а не зовнішньої мішури» [7, 84]. Класик сучасної української музики Мирослав Скорик також розповідає про інтуїтивне прагнення творити. В одному із своїх інтерв'ю він зазначив: «Це якийсь підсвідомий процес. Щодо того, що надихає, можливо, говоритиму якісь тривіальні речі — але надихає саме життя.» [10]

Такий тип творчого потенціалу є найбільш природним, адже будь-яке мистецтво – це процес невимушеного, творчого вияву душевних переживань, образів та уявлень мистця і аби докладніше простежити особливості творчого процесу українського мистця, пропонується проаналізувати психологічний портрет одного з корифеїв української музичної культури – Станіслава Людкевича, що допоможе краще зрозуміти значення психологічного фундаменту у творчому задумі композитора-кордоцентриста.

Станіслав Пилипович Людкевич – постать непересічного масштабу. Його тривала натхнення і самовіддана праця на ниві української культури була напрочуд плідною і залишила нетлінний слід. Композитор, музикознавець, фольклорист, музичний критик, диригент, поет, педагог, громадський діяч, – ось

неповний перелік сфер його діяльності (можна було б додати ще літературознавство, природознавство).

Одразу варто зазначити, що в даному питанні ми не будемо охоплювати різні періоди життя композитора (юнацтво, зрілість, старість). Адже мета пропонованого аналізу інша: на підставі вивчення фактів біографії, діяльності, а також свідчень сучасників, спогадів учнів визначити окремі, показові для психології Людкевича риси, які у сукупності допомогли б зрозуміти корені творчого процесу композитора. При цьому будемо торкатись як суттєвих моментів спадковості, темпераменту, виховання та інших обставин, що не залежали від волі композитора, але мали вплив на формування психології Людкевича, так і тих якостей, які він виховав і культивував сам, зокрема, манера спілкування, способи полеміки, окремі моменти суспільної поведінки, характерні звички, тощо .

Аналіз його психологічних характеристик та приклади з життя допоможуть глибше розкрити й сутність творчого процесу композитора та навіть зміст його творів. Адже, як зазначила в своїй статті, присвяченій 130-ій річниці від дня народження С. Людкевича, С. Павлишин: «Така гармонійна постать як Людкевич серед мистці зустрічається винятково. Він і ззовні відзначався красою і шляхетністю високої постави та обличчя, і, що найважливіше, його особисте життя і погляди цілком зливалися з його творчістю, що не є таким вже частим явищем» [8, 3]

Темперамент Людкевичу були властиві прикмети інтроверта: спокійний, врівноважений, дотримувався звичного життєвого порядку, діяв обмірковано, раціонально. Два дрібні приклади з побуту: Людкевич мав певні сталі маршрути до місця праці і прогулянок; обідав постійно в ресторані “Жорж”, де мав свій столик, постійне меню, що включало і склянку червоного вина. За типом, його темперамент близький до сангвініка: комунікабельний, ініціативний, говіркий і відкритий. Не цурався бесід із студентами, цікавився їх поглядами, особистим життям. В молоді та зрілі роки Станіслав Пилипович полюбляв посиденьки в добірному товаристві за картами (преферанс) і кавою, спілкувався з представниками львівської “богеми” – поетами, письменниками, музикантами, акторами.

Інтровертність всієї внутрішньої сутності композитора підтверджувала і його «зовнішня» діяльність: завжди тихий, врівноважений, немов «занурений в себе», проте в окремих випадках у нього раптом спалахував темперамент холерика, що було несподіваним з боку врівноваженої, в цілому, людини і тому справляло особливо сильне враження. Наведемо приклад зі спогадів Б. Луканюка: «...якось під час звітного концерту студентів композиторської кафедри С. Людкевич, сидячи в першому ряді та слухаючи виконання (радше з листа) одного зі свіжоспечених шедеврів, спершу тільки скрушно похитував головою та досить відчутно постогнував, врешті різко зірвався на рівні ноги та й пішов хитаючись геть із залу...» [4, 20-21].

Людкевич мав енциклопедичну ерудицію, і цьому сприяла його феноменальна пам'ять. Він, наприклад,

безпомилково вказував у якому солоспіві чи іншому творі Лисенка наявна та чи інша модуляція, вільно награвав з пам'яті музичні приклади. В окремих випадках це була пам'ять асоціативного типу. Він міг, скажімо, згадати, підписуючи іспитові білети, що викладач, який їх складав, включив до одного з них модуляцію, задану йому на державному іспиті 10-тма роками раніше, коли ще був студентом.

Феноменальну пам'ять підтверджують і розповіді Б. Луканюка, який серед інших згадує історію, що трапилася з Володмиром Флисом. Останній після повернення зі заслання подав на іспит наспіх написаний твір, використавши при цьому тему, що постійно звучала йому в голові. «На самому іспиті С. Людкевич переглянув партитуру, як завжди, похвалив автора, втім відзначив, що тему цього твоуру він уже десь чув. Зі встиду (ще раз написав полонез Огінського!) В. Флис довго уникав зустрічі з С. Людкевичем, аж поки той не прилапав його десь на дорозі та не вияснив, звідки та тема йому відома: «Це мелодія Вашого романсу, який Ви написали на першому курсі». Що то був за твір, скомпонований ще до арешту, сам В. Флис ніяк пригадати не міг...» [4, 27].

Звернемось тепер до окремих визначальних рис характеру Людкевича. Безумовно, у значній мірі він формувався на підставі успадкованих якостей. Так, по матері, яка любила музику (деякий час навіть брала уроки у композитора Михайла Вербицького) і доволі вправно грала на фортепіано, Людкевич, образно кажучи, успадкував “мистецький ген”. Від батька (шкільного вчителя) – самодисципліну, допитливість (Людкевич називав себе “самоуком”). Саме на цих найглибших підвалинах і життя, і сам композитор збудували неповторну, феноменальну особистість.

Одна з найважливіших рис характеру Людкевича – принциповість. Він ніколи не поступався у важливих питаннях, запально полемізував навіть із Іваном Франком, який підтримав гасло галицьких народників *Los von Bortniansky!* (Геть з Бортнянським!); Людкевич висунув свій клич: “Назад до музики Бортнянського, до правдивої музичної культури!”. Людкевич гостро критикував Філарета Колессу за національний пуризм: “Чи не бачить д. Колесса, що ми, жахаючись нібито “німецької” гармонії, жахаємось фактично зовсім чого іншого: всякої світової музичної культури, осуджуємо її, не маючи про неї ніякого поняття” [5, 50-51]. Не можна без хвилювання читати його відважний виступ на захист колеги – Василя Барвінського під час загальних зборів професорів і студентського складу ЛДК 13 лютого 1948 року. Барвінському приписували вину за розстріл німцями музикантів-євреїв. “Я під вищеподаним обвинуваченням Василя Барвінського не хотів підписатися, бо це було орудування неправдою, а неправдою навіть супроти злочинця орудувати не приходиться” [6, 678-679]. Треба було мати неабияку мужність, щоб в цей час захищати людину, від якої навіть деякі бувші “друзі” сахалися, як від зачумленої.

Варто згадати і таку рису характеру Людкевича як вміння іронізувати, навіть над собою (про це, зокрема,

цікаво розповідає П. Карманський у своїх спогадах “Львівська богема”). Людкевичу приписують майже афористичний вислів: “Червона Армія нас визволила і на те нема ради”. Він же пробував запровадити у практику парадоксальне для радянських часів звертання: “Пане товаришу”.

Характеризуючи особистість Людкевича, хочеться вжити не зовсім наукове, але ємке слово: *шляхетність*. Дуже вразливий на несправедливість, неправду, він у ситуації, коли сам не мав рації, – без вагань визнавав помилку і вибачався. Ось як описує подібний випадок свідок: “Одного разу, будучи вже викладачем, в перерві однієї зі студентських наукових конференцій я здалека спостерігав таку сценку: професор щось жваво пояснював одному з доповідачів, врешті подав йому руку і раптом цей студент нахилився, намагаючись поцілувати подану руку, чого Людкевич не дозволив...» [3, 97]. Як виявилось, студент повинен був прочитати доповідь на досить складну тему (тепер цей бувший студент – професор, заслужений діяч мистецтв). Людкевич, зазвичай роздумуючи вголос, невдоволено бурчав, мовляв, навіщо братися за таку складну для студента тему. Уважно вислухавши доповідь, яка пройшла успішно, Людкевич попросив негайно відшукати автора, похвалив його виступ і вибачився за несправедливі репліки. Саме в цій ситуації ошелешений студент схотів поцілувати руку Вчителя.

Тепер же варто проаналізувати як перелічені риси психології композитора впливали на його творчий процес. Розповідають, що він міг зупинитись на вулиці серед перехожих, щоб записати якийсь мотив. Причём, при відсутності нотного паперу, міг використати і манжет. Під час прогулянок на природі, коли решта товариства збирали ягоди чи гриби, Людкевич вибирав затишну поляну і писав музику. Його учениця, відомий музикознавець Тамара Гнатів згадує: «Професор видавався завжди чи то замріяним, чи то заглибленим у власні думки, якимсь відстороненим. Інколи він щось собі тихенько наспівував, або ж розмовляв сам з собою» [2, 94]. У згаданих ситуаціях проявився темперамент інтроверта із схильністю до обміркованості та зосередження, що, як уже згадувалось, є характерним типом темпераменту для українського етносу. Визнані кордоцентристи Г. Сковорода, Т. Шевченко, П. Тичина – також відносилися до цього типу темпераменту. Ю. Бойко у своїй праці «Основи українського націоналізму» стверджував: «...Серед українців багато натур, замкнених в собі, самостійників. Таким був старець Гр. Сав. Сковорода, великий проповідник Іван Вишенський, такими були опоетизовані українські пасічники, що в тиші своєї пасіки зачитувалися латинськими текстами Вергілія, ... таким є, нарешті, Тичина з його залюбленням в «космічних оркестрах» [1, 47]. Отже вже сам тип темпераменту С. Людкевича дав підґрунтя для використання такого кордоцентричного типу творчого процесу як «внутрішній інсайт», спонтанна ірраціональна творчість.

Роль інтуїтивного начала в науково-творчій діяльності Людкевича також мало велике значення.

Пригадуючи свою розмову з композитором, Б. Луканюк згадав скептичне ставлення Людкевича до комп'ютерних експериментів В. Гошовського, що намагався описати ознаки музичного фольклору за допомогою каталогізації аналітичних даних та їх можливих кореляцій. «Я зразу, легко й безпомилково відрізняю польські народні мелодії від українських, – говорив композитор – і все життя старався знайти об'єктивне теоретичне пояснення своїм суб'єктивним відчуттям. Але так і не дійшов жодного висновку» [4, 35].

У творчості Людкевича проявляються також така риса як вміння іронізувати (згадати хоча б “Кавказ” із знаменитим “Хортам, гончим слава!”, де іронія переходить навіть у гіркий сарказм). Вже згадувана важлива риса характеру – принциповість, яскраво проявилась у служінні українській національній ідеї. Це служіння пронизує усі сфери творчої і наукової праці Людкевича протягом усього життя. При цьому він зберігає вірність творчим принципам, зокрема, щодо музичної мови, де Людкевич завжди був романтиком.

І врешті, в особистості Людкевича проглядаються риси, що притаманні українській нації, зокрема, схильність до елегійності, рефлексій, до заглиблення у героїчне минуле.

Таким чином, Станіслав Людкевич в своїй особі поєднав характерні риси ментальних особливостей українського етносу (інтровертність з несподіваними, проте короткотерміновими вкрапленнями експресії; принциповість, шляхетність) та кордоцентричного типу творчого вислову (інтуїтивність, спонтанність) з елементами раціоналізації процесу (іронічність музичного підтексту тощо). Зрештою, по-інакшому, скласти просто не могло, адже будучи яскравим представником свого етносу, композитор свідомо і підсвідомо йшов поруч з кордоцентризмом. Недаремно, саме етнопсихологія стала підґрунтям для формування «філософії серця» – філософії, що завжди підсвідомо провадила крізь життя націю, а її мистцям підказувала шляхи реалізації свого таланту.

Література

1. Бойко Ю. Шлях нації. – Париж-Київ-Львів: Українське Слово, 1992. -126 с.
2. Гнатів Т. Станіслав Людкевич. Штрихи до портрету/Т. Гнатів//Мистецтвознавство України: збірник наукових праць. – 2009. – Вип. 10. – ст.94-99.
3. Лемішко М. Дорогі крихти спогадів про Вчителя/М. Лемішко// Спогали про Станіслава Людкевича / упоряд. С. Павлишин – С73 Львів: ТеРус, 2010. – 200с. – с.94-97.
4. Луканюк Б. Мій Людкевич // Спогали про Станіслава Людкевича / упоряд. С. Павлишин – С73 Львів: ТеРус, 2010. – 200с. – с.8-41.
5. Людкевич С. Дослідження, статті, рецензії, виступи. Т. 1. Упорядкування, редакція, вступна стаття і примітки З. Штундер. – Львів: «Дивосвіт», 1999. – 496 с.
6. Людкевич С. Дослідження, статті, рецензії, виступи. Т. 2. Упорядкування, редакція, вступна стаття і примітки З. Штундер. – Львів: «Дивосвіт», 2000. – 816 с.
7. Олійник О. Фортепіанні творчість В. Косенка/Ольга Олійник. – К.:Наукова думка, 1977. – 150 с.
8. Павлишин С. До 130-ї річниці композитора Станіслава Людкевича (1879-1979) // Спогали про Станіслава Людкевича / упоряд. С. Павлишин – С73 Львів: ТеРус, 2010. – 200с. – с. 3-8
9. Чайковский П. И. О программной музыке. Избранные отрывки из писем и статей./Составитель, редакция и комментарии И. Ф. Кунина/ ГМИ, Москва-Ленинград, 1952. – 112с. – с. 22-24

Електронний ресурс

10. Скорик М. Були такі часи, коли не написав жодної ноти. – Режим доступу: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:kADBAsAYncEJ:forumclassic.org.ua/>